

Верховний
Суд

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Відділ підготовки суддів

Вінницький навчальний центр

22 лютого 2023 року

Дія закону в часі як одне із найскладніших питань правозастосування

Ян БЕРНАЗЮК,

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

ПОВ'ЯЗАНІ ПОНЯТТЯ

1. Принцип рівності
2. Легітимні очікування
3. Належне врядування
4. Суспільний (публічний) інтерес
5. Законодавча колізія
6. Якість закону

У Китаї сотні власників Tesla протестували через несподіване зниження цін (8 січня 2023 року)

<https://www.reuters.com/business/autos-transportation/tesla-owners-china-protest-against-surprise-price-cuts-they-missed-2023-01-07/>

Сотні власників Tesla зібралися в автосалонах і дистриб'юторських центрах автовиробника в Китаї на вихідних, вимагаючи знижок і кредитів після раптового зниження цін на 13-24%: вони стверджують, що переплатили за куплені раніше електромобілі.

"Вони сказали, що вважали, що ціни, які Tesla встановила на свої автомобілі в кінці минулого року, не будуть знижені так різко.

"Це може бути нормальною діловою практикою, але це не те, як повинно поводитися відповідальне підприємство", - сказав один із покупців.

Він і інші власники електромобілів заявили, що розчаровані різким зниженням цін і відсутністю пояснень з боку Tesla для нещодавніх покупців.

Вищий антикорупційний суд пояснив, чому закрит кримінальне провадження щодо депутата Верховної Ради та звільнив його від кримінальної відповідальності за недекларування майна.

<https://ukranews.com/ua/news/912882-vaks-poyasnyv-chomu-zvilnyv-slugu-gevka-vid-vidpovidalnosti-za-nezadeklarovani-miljony>

У чинній редакції Кримінальний кодекс не дозволяє звільняти від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією.

Такі обмеження встановлені Законом України від 29.06.2021 № 1576-IX (набрали чинності **21.07.2021**).

Разом з тим, в обвинувальному акті, який надійшов на розгляд суду, датою вчинення проступку зазначено **31.03.2021**. Тобто на момент вчинення інкримінованого діяння редакція закону про кримінальну відповідальність не містила поняття "кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією" та належності до такого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України.

Правила чинності закону про кримінальну відповідальність у часі встановлюють, що закон, який встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі.

Іншими словами, до діяння не може застосуватися закон, який набрав чинності пізніше його вчинення, крім випадків, якщо цей закон якимось чином поліпшує становище особи, що вчинила таке діяння.

"Отже, в даному випадку обмеження на звільнення від кримінальної відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією, так само як і власне поняття такого правопорушення, введено в законодавчий обіг після інкримінованого діяння, тому застосовуватися не може. До цього кримінального правопорушення застосовною є попередня редакція статті 45 Кримінального кодексу України. Вона передбачала імперативність в питанні звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила кримінальний проступок, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду".

Кожен має право вимагати застосування/незастосування закону (судової практики) у своїх інтересах.

Складність ситуації, в якій опинилася Україна, зумовлена, зокрема такими причинами:

1. Незначний період формування абсолютно нової системи законодавства (з 1991 року),
2. Суттєва зміна орієнтирів/цінностей після Революції Гідності та підписання Угоди про Асоціацію з ЄС (2014 рік) та внесення відповідних змін до Конституції України (Преамбула, статті 85, 102 та 116),
3. Безперервний період значних реформ у більшості сфер суспільно-управлінського життя,
4. Становлення нових інституцій та формування практики їх діяльності,
5. Формування нової правової культури у населення.

Закон застосовується до правовідносин (незалежно від часу звернення до суду чи моменту винесення рішення судом першої, апеляційної чи касаційної інстанції).

Якщо по іншому, то порушується принцип рівності:

- звернувся до суду чи не звернувся,
- хто звернувся раніше,
- чия справа розглянута судом раніше.

Вирішуючи такі спори/ситуації за відсутності чіткого законодавства та сталої судової практики варто керуватися верховенством права (ст. 8, 129, 147 Конституції України) та її основними складовими:

1. Принцип рівності та принцип заборони дискримінації,
2. Принцип правової визначеності,
3. Принцип розумності (доцільності, раціональності),
4. Принцип пріоритету суспільних інтересів та національної безпеки при забезпеченні механізму компенсації у випадку їх пріоритетності (колізії) із принципом непорушності (першості) індивідуальних прав особи.

Способи вирішення проблеми зворотної дії закону в часі, які виникають у правозастосуванні

Якісна робота парламенту:

- відповідність закону критерію «якість закону»,
- перехідні положення закону,
- перехідний період для набрання чинності законом,
- механізм компенсації для постраждалих осіб,
- обґрунтовані мотиви щодо легітимної мети для ретроспективних норм закону.

Якісна робота КСУ:

- перехідний період набрання чинності рішенням,
- врахування і оцінка наслідків винесення рішення,
- врахування принципу виконуваності рішення,
- мотивування шляхів усунення правового вакууму (суб'єкт, строк, спосіб),
- врахування фінансових можливостей держави.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22)

Запитання:

1. Чи є винятки, які передбачені Конституцією України?
2. Як це положення співвідноситься з положеннями:
 - ст. 17: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної ... безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу;

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття 64

Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції;

Стаття 95

Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами; виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків; держава прагне до збалансованості бюджету України.

Стаття 57

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 57)

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ч. 3 ст. 57)

Стаття 68

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (ч. 2 ст. 68)

Запитання:

1. Чи є такий закон?
2. Чи є однозначне визначення нормативно-правового акта?
3. Чи поширюється ці вимоги на акти, які визначають право і обов'язки юридичних осіб тощо?
4. Чи поширюється такі вимоги на рішення суду про визнання нечинним нормативно-правового акта?

Стаття 58

Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58)

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ч. 2 ст. 58)

Запитання:

1. На які види відповідальності поширюється ця норм (лише кримінальна та адміністративна)?
2. Відповідальність охоплює собою звільнення особи від обов'язку, за невиконання якого не було передбачено відповідальності/санкції (наприклад, виконати припис про введення об'єкту в експлуатацію)?
3. Чи можуть мати зворотну дію в часі закони, які наділяють особу правом (наприклад, на додаткову виплату, перерахунок пенсії)?
4. Чи можуть мати зворотну дію в часі закони, які покладають на особу нові обов'язки (наприклад, зберігати документи, які підтверджують походження доходів, майнових активів тощо)?

Відповідно до ч. 1 ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Це означає, що за загальним правилом норма права діє стосовно фактів і відносин, які виникли після набрання чинності цією нормою. Тобто, до події, факту застосовується той закон (інший нормативно-правовий акт), під час дії якого вони настали або мали місце.

Аналогічний принцип має дія процесуальної норми права. Зокрема, у ст. 3 КАС передбачено, що провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Стаття 3 ГПК: судочинство у господарських судах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи.

Стаття 3 ЦПК: провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Стаття 5 КПК «Дія Кодексу в часі»: процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення; допустимість доказів визначається положеннями цього Кодексу, які були чинними на момент їх отримання.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД (З ПРОТОКОЛАМИ) (ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ)

Стаття 7 «Ніякого покарання без закону»

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.
2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Позиція Верховного Суду, сформована у постанові від 14.08.2018 у справі № 803/1122/17

Мета застосування державою юридичної відповідальності до правопорушника, яка може оцінюватися адміністративним судами під час вирішення публічно-правого спору, обумовлена цілями, заради яких така відповідальність запроваджується.

До таких основних цілей слід віднести наступні:

1. охоронна - зупинити триваюче правопорушення (протиправний стан);
2. правозабезпечувальна - досягнути результату у формі приведення поведінки (діяльності) відповідного суб`єкта до стану правомірної;
3. правовідновлювальна (компенсаційна) - відновити порушене право потерпілого та компенсувати йому матеріальний і моральний збиток, заподіяний правопорушенням;
4. попереджувальна (превентивна) - попередити вчинення нових правопорушень з боку як самого правопорушника (приватна превенція), так і інших суб`єктів (загальна превенція);

5. процедурно-процесуальна - офіційно визнати правопорушника винним у здійсненні протиправного діяння;
6. виховна - перевиховати правопорушника шляхом забезпечення у нього сталого спрямування на неухильне дотримання норм права;
7. каральна (штрафна) - покарати правопорушника у формі понесенні ним додаткових втрат, зокрема, майнового характеру.

Якщо в результаті притягнення суб'єкта приватного права до відповідальності повною мірою була досягнута охоронна, правозабезпечувальна, правовідновлювальна (компенсаційна), попереджувальна (превентивна) процедурно-процесуальна тощо складова мети юридичної відповідальності з боку держави, то слід зважено підходити до наявності правових підстав для застосування до такого суб'єкта фінансових санкцій як каральної (штрафної) складової мети юридичної відповідальності.

Ретроспективна дія законодавства у практиці ЄСПЛ

Загалом у практиці ЄСПЛ більше приділяється уваги питанню ретроспективності норм права у сфері кримінального права. Традиційно в практиці ЄСПЛ існує концепція, яка говорить про наступне: «пункт 1 статті 7 гарантує не лише принцип не зворотної дії більш суворих кримінальних законів, але також, - принцип ретроспективності більш м'якого кримінального закону». Цей принцип втілений у правилі, згідно з яким, коли існують розбіжності між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, та наступними кримінальними законами, прийнятими до винесення остаточного рішення, суди повинні застосовувати закон, положення якого є найбільш сприятливим до відповідача (*Scoppola v. Italy (no. 2)* [GC], §§ 103-109, стосовно тридцятирічного ув'язнення замість довічного ув'язнення).

Суд вважав, що «накладання більш суворого покарання з тієї єдиної причини, яка була встановлена під час вчинення правопорушення, означало б застосовувати на шкоду обвинуваченому норми, що регулюють правонаступництво кримінального законодавства вчасно. Крім того, це означало б ігнорувати будь-яку законодавчу зміну, сприятливу для обвинуваченого, яка могла відбутися до винесення обвинувального вироку, і продовжувати застосовувати покарання, які держава - та громада, яку вона представляє - зараз вважають надмірною» (там само, § 108).

Суд зазначив, що в Європі та на міжнародному рівні поступово з'явився консенсус щодо думки, що застосування кримінального закону, що передбачає більш м'яке покарання, навіть таке, яке було прийнято після вчинення злочину, стало основним принципом кримінального права (там же., § 106). Крім того, Суд встановив, що принцип ретроспективного застосування більш м'якого кримінального законодавства застосовується не лише до застосовуваного покарання, але і в контексті поправки, що стосується визначення злочину (Parmak and Bakir v. Turkey, § 64; Консультативний висновок (на запит Конституційного суду Вірменії № 16-2019-001) щодо використання методики «загального посилення» або «законодавства за посиленням» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, та зміненим законом [GC], § 82).

Найбільш відомим рішенням ЄСПЛ, який розглядав питання ретроспективності законодавства була справа **Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. et. al. v. Italy**.

У 1988 р. Італія представила законопроект, який заохочував сільськогосподарські підприємства в менш розвинених районах країни, запроваджуючи низку податкових пільг для компаній. Ці податкові пільги дозволили фірмам зменшити наполовину суму внесків на охорону здоров'я, які вони мали сплачувати за своїх працівників. Національний інститут виплат соціального права (INPS), орган з питань виплат коштів Італії, надав тлумачення закону про те, що ці пільги повинні застосовуватися як альтернативні, а не кумулятивні.

Чотири італійські фірми, скориставшись податковими пільгами, подали судові оскарження проти тлумачення закону INPS, стверджуючи, що пільги слід застосовувати кумулятивно. Вони вимагали повернення суми, яку отримали б за цим тлумаченням закону. Суди першої та апеляційної інстанцій Італії стали на бік компаній.

У листопаді 2003 року, після рішень нижчих судів, але до того, як всі варіанти оскарження були вичерпані, Італія прийняла Закон No. 326, де роз'яснено, що поступки не можуть застосовуватися кумулятивно. З прийняттям закону INPS звернувся до Касаційного суду Італії, який тоді скасував попередні рішення, посиляючись на Закон No. 326. Рішення Касаційного суду від 2007 року визнало, що законодавець може приймати закони, що застосовуються із зворотною силою, до тих пір, поки ретроспективність була обґрунтованою та виправданою.

До Суду заяви подали 4 компанії Італії. Компанії-заявники стверджували, що новий закон, який заднім числом змінив їхні права на сукупні економічні вигоди, був введений у дію, поки провадження у справі щодо їх вимог ще тривало в італійських судах, і тому порушило їхнє право на справедливий судовий розгляд. Компанії-заявники також стверджували, що згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 (захист власності), прийняття Закону № 326/03 заднім числом погасили їхні вимоги, а отже, позбавили їх майнових прав.

У цьому рішенні Суд визнав порушення статті 6 Конвенції.

Навіть припускаючи, що новий закон був необхідним для з'ясування існуючих правових невизначеностей, обставини справи, особливо суспільний інтерес, пов'язаний з його виконанням, були не більше важливо, ніж небезпека зворотного дії законодавства. ЄСПЛ не знайшов переконливого виправдання для **суспільних інтересів** для його зворотної дії.

І хоча ЄСПЛ, розглянувши справу, виніс рішення проти використання Італією законодавства зі зворотною силою, але також наголосив, що державам необхідно надати широкі повноваження у **збалансуванні бюджетної та соціальної політики**.

Оцінюючи позов компаній про порушення прав власності, ЄСПЛ визначив, що всі податкові закони повинні підтримувати справедливий **баланс між фіскальними інтересами держави та захистом індивідуальних прав**. Суд заявив, що державам слід надавати «широку свободу розсуду» при визначенні фіскальної політики та встановленні балансу між їх соціальною та економічною політикою. Через це рішення Італії щодо того, що податкове законодавство повинно застосовуватися альтернативно, було законним, оскільки воно було спрямоване на зменшення державних витрат, що є тягарем платників податків.

Це рішення демонструє вагання Суду щодо поширення на корпорації прав, якими користуються особи за Конвенцією. Рішення Суду про те, що майнові права фірм не були порушені, було прийнято за принципом свободи розсуду, при якому Суд визнає, що Конвенція буде тлумачитися по-різному в різних державах-членах. Слід також зазначити, що ця справа позначає продовження тенденції ЄСПЛ поширювати захист Конвенції щодо податків.

Консультативний висновок ЄСПЛ на запит Конституційного суду Вірменії № 16-2019-001 стосовно використання методів визначення правопорушення та стандартів порівняння кримінального закону, чинного на час вчинення правопорушення, з кримінальним законом, викладеним у новій / зміненій редакції

У 2018 році колишнього Президента Вірменії Р. Кочаряна звинуватили у поваленні конституційного ладу, головним чином, у зв'язку з оголошенням надзвичайного стану та використанням військових збройних сил для придушення протестів після виборів у лютому – березні 2008 року. На час пред'явлення йому обвинувачення у 2018 році до положень Кримінального кодексу було внесено зміни (у 2009 році) таким чином, що визначення цього правопорушення стало ширшим в одному аспекті та вужчим в іншому, порівняно з положеннями закону, що були чинними на час вчинення стверджуваних правопорушень у 2008 році.

3. Чи відповідає кримінальний закон, що визначає злочин та містить посилання на певні правові положення юридичного акта з найвищою юридичною силою та високим рівнем абстракції, вимогам визначеності, доступності, передбачуваності та стабільності?

Це питання відсилає до факту звинувачення Р.Кочеряна у вчиненні правопорушення, яке було визначене шляхом посилання на певні положення Конституції. Відповідаючи на це питання у світлі вимог чіткості та передбачуваності за статтею 7 Конвенції, Суд вперше висловив чітку позицію щодо законодавчої техніки формування «бланкетних норм», а саме у випадках, коли положення матеріального кримінального закону («відсильні / бланкетні положення») під час визначення елементів складу злочину відсилають до правових положень поза межами кримінального права («положення, до якого відсилає»):

«Використання законодавчої техніки формування «бланкетних норм» при криміналізації дій або бездіяльності саме собою не є несумісним з вимогами статті 7 Конвенції. Як бланкетні норми, так і положення, до яких ці норми відсилають, узяті разом, мають надавати відповідній особі можливість передбачати, у разі необхідності – з юридичною допомогою, яка поведінка може потягнути за собою його або її кримінальну відповідальність. Ця вимога однаково застосовується у випадках, де положення, на які зроблено посилання, займають вище ієрархічне положення у правовому порядку чи вищий рівень абстракції, ніж відсильні/ бланкетні положення.

Найбільш ефективний шлях забезпечення чіткості та передбачуваності полягає в тому, що посилання має бути чітким, і у бланкетних нормах мають бути викладені елементи складу правопорушення. Крім того, положення, до яких відсилає бланкетна норма, не можуть розширювати обсяг криміналізації, наведений у бланкетних нормах. У будь-якому випадку суд, який застосовує бланкетні норми та положення, до яких відсилає бланкетна норма, має оцінити, чи є **передбачуваною** кримінальна відповідальність з урахуванням обставин справи».

Дійшовши такого висновку, Суд використав прецедентну практику, в якій такий метод було **імпліцитно (приховано)** застосовано (Kuolelis and Others v. Lithuania; Haarde v. Iceland). Суд також уточнив, що конституційні положення часто надалі розвиваються завдяки актам нижчих законодавчих рівнів, некодифікованих конституційних звичаїв та юриспруденції. Таким чином, Суд підтвердив свій попередній висновок, що стаття 7 Конвенції не виключає того, що докази існуючої конституційної практики можуть бути частиною загального аналізу національним судом передбачуваності правопорушення на основі конституційного положення. Крім того, обидві з наведених вище справ, де не було встановлено порушення статті 7 Конвенції, продемонстрували, що статус обвинуваченого є важливим фактором, у зв'язку із чим може вимагатись особлива обережність від професійних політиків/посадових осіб вищого рівня під час оцінювання того, чи може поведінка потягнути за собою кримінальну відповідальність.

4. Які стандарти з огляду на принцип заборони зворотної дії кримінального закону (пункт 1 статті 7 Конвенції) встановлені для порівняння кримінального закону, чинного на час скоєння злочину та зміненого кримінального закону, для того, щоб встановити їхні контекстуальні (суттєві) схожості та відмінності?

Це запити стосувалося законодавчої зміни визначення злочину, у вчиненні якого була обвинувачена особа. Це питання набуло ширшого змісту в одному аспекті та вузкого – в другому, порівняно з положеннями, чинними на час скоєння правопорушення. Хоча прецедентна практика Суду не пропонує повного переліку критеріїв для порівняння послідовних кримінальних законів, Суд застосував свій підхід у справах, пов'язаних зі зміною кваліфікації обвинувачення (*G. v. France*; *Ould Dah v. France*; *Berardi and Mularoni v. San Marino*; *Rohlana v. the Czech Republic* [ВП]), підкреслюючи, зокрема, те, що він враховує особливі обставини справи, до того ж формальна класифікація правопорушень не має значення для справи.

Таким чином, Суд поширив застосування «принципу конкретизації», розвинутого в контексті зміни покарань (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina* [ВП]), і щодо цієї справи, включаючи внесення змін до визначення самого правопорушення. Якщо на основі зазначеного принципу наступний закон вважається більш суворим, ніж закон, чинний на час вчинення стверджуваного правопорушення, то він не може бути застосований.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях Конституційного Суду України

Позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів неодноразово висловлював Конституційний Суд України.

Так, згідно з висновками щодо тлумачення змісту ст. 58 Конституції України, викладеними у рішеннях Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп, від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012, закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто

до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце;

дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.

Єдиний виняток з даного правила, закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, складають випадки, коли закони та інші нормативно-правові акти **пом'якшують або скасовують відповідальність особи.**

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях Конституційного Суду України

Конституційний Суд України також висловив позицію, згідно якої закріплення принципу незворотності дії нормативно-правового акта у часі на конституційному рівні є гарантією **стабільності суспільних відносин**, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян **впевненість** у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта (рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп).

Слід зазначити, що таке правило **не повною мірою застосовується до податкових правовідносин**.

Так Європейський Суд з прав людини у своїх рішеннях погодився з наявністю широких меж національних влад у регулюванні податків та зборів та визнав положення національного законодавця у цій сфері, якщо вони, очевидно, не позбавлені розумних підстав; суд також погодився з можливістю **ретроспективних змін до законодавства**, згідно з яким, у виняткових випадках, на платників податків покладаються додаткові обов'язки по їх оплаті.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях Конституційного Суду України

В одному із своїх рішень Конституційний Суд України визнав неконституційними положення пункті 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», якими було встановлено контроль за витратами, здійсненими відповідними особами у період з 1 липня 2011 року до 31 грудня 2011 року, тобто за відносинами, які виникли до набрання чинності статтею 12 цього закону, чим порушено конституційну вимогу щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів.

Суд вказав, що положення пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону щодо надання у декларації за 2011 рік відомостей про витрати суперечить частині першій статті 58 Конституції України (Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012).

У рішенні від 3 жовтня 1997 року № 4-зп Конституційний Суд України також надав роз'яснення стосовно порядку набрання чинності Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Зокрема, зазначається, що конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше, тобто діє правило *Lex posterior derogat priori* – «наступний закон скасовує попередній».

Таким чином, єдиний орган конституційної юрисдикції фактично передбачив порядок подолання правових колізій шляхом застосування принципу, відповідно до якого новий закон скасовує положення закону, прийнятого раніше, якщо обидва ці закони регулюють аналогічні види правовідносин та містять суперечливі між собою положення. Важливим є те, що Конституційний Суд України використав поняття «прийняття акта», а не набрання чинності, оскільки бувають випадки суттєвого розходження в часі цих двох юридичних фактів стосовно однопредметних актів.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях Конституційного Суду України

Залежно від порядку набрання чинності нормативно-правового акта, може бути застосовано декілька способів його дії у часі. Зокрема, як зазначено у пункті 2 рішення Конституційного Суду України від 09 лютого 1999 року № 1-рп/99, перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема: негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма).

Перша форма застосовується у разі, якщо нормативно-правовий акт прийнято на момент виникнення правовідносин та він залишається чинним на час, коли правовідношення припинило своє існування.

У випадку, якщо у новоприйнятому нормативно-правовому акті визначено особливий порядок набрання ним чинності, у тому числі визначено перехідний період, під час якого залишаються чинними окремі норми скасованого ним нормативно-правового акта, застосовується **ультраактивна форма**.

Третя форма дії є актуальною у разі прийняття нормативно-правових актів, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях Конституційного Суду України

На підставі аналізу наведених вище рішень Конституційного Суду України, що містять офіційні тлумачення положень Основного Закону стосовно дії нормативно-правового акта у час, доцільно зробити висновок, **що судом під час розгляду справи має застосовуватися той нормативно-правовий акт, який набув чинності та залишається чинним на момент виникнення та припинення спірних правовідносин.**

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях Конституційного Суду України

Важливим в аспекті досліджуваного питання є також проблема застосування акта, який був скасований іншим актом, який з часом припинив свою дію. За загальним правилом, визнання таким, що втратив чинність, нормативного акта чи його скасування не поновлює дію актів, які ним скасовані або визнані такими, що втратили чинність; дія нормативного акта поновлюється шляхом прийняття аналогічного нового акта або нового акта, що містить спеціальну норму про відновлення дії попереднього акта та визначення спеціального порядку такого відновлення регулювання відповідних правовідносин. Аналогічна позиція міститься у пункті 32 Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 870 від 06 вересня 2005 року.

Разом з тим, ст. 58 Конституції України не вирішує питання про дію нормативно-правового акта у часі у тому випадку, якщо (1) правовідносини розпочалися до набрання чинності акта, а закінчилися під час дії (набрання чинності) новоприйнятим нормативно-правовим актом, який по-іншому регулює такі правовідносини, а також, якщо (2) правовідносини виникли під час дії нормативно-правового акта, але закінчилися після того, як відповідний акт втратив чинність. Похідною є також проблема застосування нормативно-правового акта для регулювання (3) правовідносин, що виникли у зв'язку з реалізацією особою свого права: застосуванню підлягає акт, який був чинним на момент виникнення права; звернення до компетентних органів для його реалізації, тобто волевиявлення особи щодо реалізації права; закінчення реалізації права?

II Застосування принципу незворотності дії закону у часі у судовій практиці

Питання про спосіб застосування конституційного принципу незворотності дії закону у часі вирішується у процесі правозастосовної діяльності судами.

Так, Верховним Судом сформовано наступні правові висновки у процесі перегляду справ у касаційному порядку, зокрема, стосовно застосування принципу дії нормативно-правового акта у часі.

II Застосування принципу незворотності дії закону у часі у судовій практиці

Реалізація права особи має здійснюватися за нормами, чинними на момент вираження волевиявлення такої особи у формі конкретних дій (звернення до суб'єкта владних повноважень тощо)

Так, наприклад, у справі № 523/4930/15-а за позовом фізичної особи до органів Пенсійного фонду з приводу збереження відсотку, відповідно до якого була призначена пенсія, який був змінений відповідачем після чергового перерахунку пенсії згідно закону, чинного на момент перерахунку пенсії (а не на момент призначення). Однак, Верховний Суд дійшов до висновку, що при перерахунку пенсії відсотковий розмір грошового забезпечення, з якої призначається пенсія, визначається з урахуванням вислуги років. При цьому застосуванню підлягає норма закону у редакції, яка була чинною на час призначення пенсії. Аналогічна правова позиція викладена раніше Верховним Судом України у постанові від 08 липня 2015 року у справі № 732/48/15.

В даному випадку органи Пенсійного фонду помилково застосували норми права, які були чинними на момент звернення особи за перерахунком пенсії, оскільки не врахували, що право на призначення пенсії та її перерахунок – два різних права. Відповідно, реалізація кожного з них має здійснюватися за правилами та відповідно до норм, чинних на момент реалізації кожного з визначених прав.

II Застосування принципу незворотності дії закону у часі у судовій практиці

Право не може існувати на майбутнє. Права (пільги, статус тощо) особи не накопичуються потягом дії закону, який в подальшому втратив чинність.

У контексті застосування принципу дії закону у часі це означає, що визначене у нормативно-правовому акті право, якщо особою не було здійснено конкретних дій щодо його реалізації під час чинності такого нормативно-правового акта, не може бути збережене у майбутньому після того, як відповідний акт втратив свою чинність, а новим нормативно-правовим актом таке право не передбачено або встановлено у іншому обсягу.

Крім того, це означає, що особа може скористатися правом та механізмом реалізації відповідного права лише за законом, чинним на момент прояву реального бажання скористатися відповідним правом та механізмом. При цьому, реальність бажань означає те, що особа звернулася до відповідно суб'єкта владних повноважень у встановлений спосіб та із заявою встановленої форми із наданням всіх необхідних документів (виконанням всіх вимог законодавства, що регулює порядок реалізації відповідного права). Ще однією вимогою застосування такого підходу ретроспективного способу реалізації права є те, що у певний момент часу суб'єкт владних повноважень був наділений відповідними повноваженнями та об'єктивними можливостями забезпечити реалізацію такого права.

Така правова позиція сформульована Верховним Судом головним чином у соціальних спорах, пов'язаних з реалізацією права особи на пенсійне забезпечення, інші соціальні виплати, та обумовлена тим, що в іншому випадку, одні особи можуть користуватися і чинними, і нечинними законами на власний вибір, що створює умови правової невизначеності, як для суб'єктів владних повноважень, так і для інших учасників правовідносин.

Наприклад, у постанові від 06 березня 2018 року у справі № 727/8049/17 за позовом фізичної особи до органів Пенсійного фонду Верховний Суд скасував рішення судів першої та апеляційної інстанцій у зв'язку з тим, що суди дійшли помилкового висновку про те, що оскільки право на переведення з одного виду пенсії на інший виникло у позивача в 2010 році, коли чинним був Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 12 грудня 1991 року, то при фактичному зверненні особи із заявою про переведення з пенсії по інвалідності на пенсію за віком в липні 2017 року (коли зазначений Закон втратив чинність), у позивача зберіглося право здійснити перехід на умовах, визначених в Законі, що втратив чинність. Тобто Верховний Суд сформулював висновок про те, що виникнення права, яке не було реалізоване, не отримало жодних юридичних наслідків, а тому безпідставним є застосування закону, який втратив чинність на момент волевиявлення особи щодо реалізації певного права.

II Застосування принципу незворотності дії закону у часі у судовій практиці

Не можна позбавити особу набутого статусу, але можна, виключно шляхом прийняття закону, змінити механізм використання такого статусу, в тому числі, зменшити розмір фінансових виплат/пільг, позбавити особу права на перерахунок певних соціальних виплат тощо.

Відповідний висновок ґрунтується на тому, що якщо закон не може звужувати механізм реалізації права, то тоді для нових осіб (для яких це правило не діє) буде застосований дискримінаційний принцип (нерівність). Тобто зміни наступають негайно і для всіх осіб одночасно. Закони, які встановлюються державою, не можуть бути абсолютними та передбачати незмінний механізм їх реалізації. Для встановлення справедливого балансу інтересів у суспільстві, держава змушена змінювати механізми законодавчого регулювання, в тому числі конституційного права на соціальний захист, з причин неможливості їх фінансового забезпечення. Такі заходи можуть бути обумовлені необхідністю запобігання чи усунення реальних загроз економічній **безпеці** України, що згідно з частиною першою статті 17 Конституції України є найважливішою функцією держави.

Так, згідно зі статтею 22 Загальної декларації прав людини розміри соціальних виплат і допомоги встановлюються з урахуванням фінансових можливостей держави, тобто кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення, здійснення необхідних для підтримання її гідності, вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва, проте відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Не можна позбавити особу набутого статусу, але можна, виключно шляхом прийняття закону, змінити механізм використання такого статусу, в тому числі, зменшити розмір фінансових виплат/пільг, позбавити особу права на перерахунок певних соціальних виплат тощо.

Конституційний Суд України неодноразово висловлював свою позицію стосовно питання зміни обсягів та розмірів різних соціальних виплат, пенсій тощо.

Так, у рішенні від 08 жовтня 2008 року № 20-рп/2008 (пункт 5) Конституційний Суд України вказав, що види і розміри соціальних послуг встановлюються державою з урахуванням її фінансових можливостей. Конституційний Суд України, вирішуючи це питання, врахував положення актів міжнародного права.

Конституційний Суд України в рішенні від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 визначив, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносупільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України.

При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги - принципам пропорційності і справедливості. В даному рішенні Конституційний Суд спирається на Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, який встановлює загальний обов'язок держав забезпечити здійснення прав, що передбачені цим пактом, у максимальних межах наявних ресурсів (пункт 1 статті 2).

У рішенні Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 зазначено, що звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини є їх обмеженням. Верховна Рада України повноважна ухвалювати закони, що встановлюють обмеження, відповідно до таких критеріїв: «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права».

Не можна позбавити особу набутого статусу, але можна, виключно шляхом прийняття закону, змінити механізм використання такого статусу, в тому числі, зменшити розмір фінансових виплат/пільг, позбавити особу права на перерахунок певних соціальних виплат тощо.

Таким чином, одним з основних принципів, який застосовується державою для реалізації конституційного права на соціальний захист є принцип збалансованості та пропорційності між фінансовими можливостями держави, які визначаються, у першу чергу, внутрішнім законодавством держави, що враховує, зокрема, зовнішньо та внутрішньо економічні і політичні чинники.

Наведена правова позиція сформульована Верховним Судом у ряді постанов, прийнятих у результаті перегляду справ у спорах, пов'язаних з призначенням та/або перерахунком пенсії деяким категоріям осіб (прокурорам, суддям, державним службовцям). Зокрема, відповідно до сформульованої Верховним Судом правової позиції, право на соціальний захист може ґрунтуватися лише на положеннях чинного на день звернення із заявою про перерахунок пенсії законодавства та не може ґрунтуватися на законі, який втратив чинність (постанова Верховного Суду України від 10 липня 2018 року у справі № 296/2634/16-а).

Разом з тим, із даного правила є певні **винятки**. Зокрема, як слідує з аналізу статті 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», виникнення права на соціальний захист певним категоріям військовослужбовців пов'язується не з фактом звільнення позивача зі служби, а з часом встановлення йому інвалідності внаслідок захворювання, що мало місце в період проходження військової служби, незалежно від строку, що минув після звільнення з військової служби.

Відповідний правовий висновок був висловлений у судовій практиці, зокрема, Верховним Судом України у постановках від 18 листопада 2014 р. у справі № 21-446а14 та від 21 квітня 2015 р. у справі № 21-135а15.

II Застосування принципу незворотності дії закону у часі у судовій практиці

Розпочатий процес реалізації права, за загальним правилом, повинен бути завершений за чинним на момент початку такого процесу закону.

У контексті застосування принципу незворотності дії закону у часі це означає, що у разі, якщо правовідносини стосовно реалізації певного права розпочато у період чинності нормативно-правового акта, за умови, що особа здійснила конкретні дії, що виражають її волевиявлення стосовно реалізації права (звернулась до суб'єкта владних повноважень, подала повний пакет документів тощо), то особа повинна мати можливість закінчити реалізацію відповідного права за тими нормами, що діяли на момент початку реалізації відповідного права, навіть якщо до завершення реалізації права вони втратили чинність.

Наприклад, аналогічний висновок сформульований Верховним Судом у постанові від 19 червня 2018 року у справі № 820/5348/17 за позовом фізичної особи до Держгеокадастру України про оскарження відмови останнього затверджувати розроблений проект землеустрою. Відповідна відмова ґрунтувалася на тому, що під час затвердження проекту землеустрою були установлені нові вимоги до такого проекту у порівнянні з тими, що діяли на момент його розроблення. Однак, Верховний Суд зазначив, що розпочатий процес реалізації права, за загальним правилом, повинен бути завершений за чинним на момент початку такого процесу закону (крім випадків, якщо у самому законі не визначений інший порядок), що узгоджується з принципом правої визначеності. Тобто у спірних правовідносинах розроблення проекту землеустрою мало місце у 2013 році, відтак, даний проект має відповідати нормам, чинним станом на цей період.

II Застосування принципу незворотності дії закону у часі у судовій практиці

Рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, за загальним правилом, не можна визнати неправомірними якщо вони ґрунтуються на законі, чинного на момент прийняття відповідного рішення таким суб'єктом.

Відповідний висновок ґрунтується на положеннях статті 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У судових рішеннях даний висновок зроблено, зокрема, відносно необхідності **застосування тієї норми права, яка була чинною на момент прийняття оскаржуваного рішення, вчинення дії або бездіяльності суб'єктом владних повноважень**. У разі, якщо чинна на той час норма визначала такі рішення, дії або бездіяльність, як правомірні, то відсутні підстави визнавати їх у судовому порядку протиправними навіть, якщо на момент розгляду справи в суді відбулися зміни в законодавстві і такі рішення суб'єкта владних повноважень вже не повною мірою відповідають вимогам закону. Отже, до таких ситуацій з певними особливостями варто застосовувати правило *Nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poena ligit* – «ніхто не може бути покараний за вчинення чогось, що не заборонено законом».

III. Особливості дії у часі норм процесуального права

У межах даного дослідження необхідно також окремо вказати на особливість, яку має дія у часі норм процесуального права, що виражається у тому, що така **дія має негайний характер**. Відповідно до принципу негайної дії процесуально норми права дія нової процесуальної норми поширюється на ті правові наслідки, які хоча й випливають з юридичних фактів, що виникли під час чинності попередньої норми, проте настають після набрання чинності новою нормою.

Розуміння негайної дії норми процесуального права відображено в положеннях процесуальних кодексів та уточнено у правових позиціях Верховного Суду України та Верховного Суду.

Зокрема, у справі № 6-26цс14 Верховний Суд України сформував позицію, що викладена у постанові від 23 квітня 2014 року, відповідно до якої стосовно судового процесу та його учасників застосовується норма, яка була чинною на момент здійснення відповідної процесуальної дії.

Більш пізня норма права скасовує дію попередньої норми, отже, стара норма права перестає діяти, оскільки замінена пізнішою, яка регулює ті самі процесуальні відносини. При цьому, суд повинен враховувати вимоги процесуального закону, згідно з якими при зміні такого закону забороняється встановлювати нові обов'язки, скасовувати чи звужувати права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Постанова Верховного Суду від 31 січня 2023 року у справі №640/8728/21

Рішення (акт) суб'єкт владних повноважень не може бути визнаний протиправним з огляду на недотримання під час його прийняття процедури, яка була унормована пізніше

Висновки судів попередніх інстанцій про те, що межі історичного ареалу міста Києва не були визначені у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, Судова палата вважає неправильними, оскільки прийнята на виконання статті 32 «Про охорону культурної спадщини» постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 318, якою затверджено Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць, не набрала чинності станом на момент прийняття рішення Київської міської ради, яким було затверджено Генеральний план міста Києва.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Приймаючи рішення к цій справі Верховний Суд звернув увагу на правову позицію, викладену у **Рішенні Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99**, де зазначено, що у регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи дії в часі нормативно-правових актів. Перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма). За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у частині першій статті 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.

У **Рішенні Конституційного Суду України від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019** Конституційний Суд України висловив думку, що за змістом частини першої статті 58 Основного Закону України **новий акт законодавства застосовується до тих правовідносин, які виникли після набрання ним чинності**. Якщо правовідносини тривалі і виникли до ухвалення акта законодавства та продовжують існувати після його ухвалення, то нове нормативне регулювання застосовується з дня набрання ним чинності або з дня, встановленого цим нормативно-правовим актом, але не раніше дня його офіційного опублікування (абзац четвертий пункту 5 мотивувальної частини).

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Отже, у разі безпосередньо (прямої) дії закону в часі новий нормативний акт поширюється на правовідносини, що виникли після набрання ним чинності, або до набрання ним чинності і тривали на момент набрання актом чинності.

У справі, що розглядається, суди попередніх інстанцій установили, що межі історичного ареалу міста Києва були визначені науково-проектною документацією - «Історико-містобудівний опорний план міста», затвердженою у складі Генерального плану міста Києва та проекту планування його приміської зони на період до 2020 року до набрання чинності вищевказаним Порядком.

Таким чином, вимога норми абзацу третього частини третьої статті 32 «Про охорону культурної спадщини» щодо визначення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, меж історичного ареалу міста Києва, не могла бути виконана Київською міською радою з об'єктивних причин, оскільки станом **на момент прийняття рішення про затвердження генерального плану міста Києва такий порядок чинності ще не набув.**»

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Постанова Верховного Суду від 27 вересня 2021 року у справі №580/585/21

При перерахунку довічного грошового утримання судді слід застосовувати норму закону, яка визначає суддівську вислугу і є чинною на час виникнення спірних правовідносин.

У теорії права допускається можливість застосування до триваючих відносин до їх завершення нормативно-правового регулювання, яке діяло на час їх виникнення, за окремим рішенням і розглядається з позицій встановлення спеціального регулювання перехідного періоду - «переживаючої» (ультраактивної) дії нормативно-правових актів. Водночас, таке застосування повинно бути чітко обумовлено при прийнятті відповідних нормативно-правових актів. Відсутність такого застереження не надає суб`єкту владних повноважень права на самовільне застосування нечинних правових норм.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Правова визначеність як елемент верховенства права не передбачає заборони на зміну нормативно-правового регулювання. Відповідно до позиції Конституційного Суду України, особи розраховують на стабільність та усталеність юридичного регулювання, тому часті та непередбачувані зміни законодавства перешкоджають ефективній реалізації ними прав і свобод, а також підривають довіру до органів державної влади, їх посадових і службових осіб. Однак очікування осіб не можуть впливати на внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів (абзац 4 п. 4.1 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

•Зазначена позиція висловлена Верховним Судом у постанові від 16 липня 2021 року у справі № 200/9113/20-а, в якій предмет спору стосувався призначення та перерахунку щомісячного довічного грошового утримання суддів.

Вказаний підхід повинен застосовуватися і стосовно перерахунку щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці. Тобто, особи, яким щомісячне довічне грошове утримання призначено на підставі Закону № 2453-VI, мають право на перерахунок щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці у розмірі та у порядку, визначеному **чинним на час здійснення такого перерахунку закону**. У цій справі №580/585/21 такими нормами є положення Закону №1402-VIII.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Постанова Верховного Суду від 19 січня 2022 року у справі № 640/6181/19

Верховний Суд вирішив питання про дію закону в часі, розглянувши справу щодо виникнення у особи права на гарантовану державою суму відшкодування за вкладом фізичних осіб

Верховний Суд переглянув у касаційному порядку адміністративну справу за позовом фізичної особи (далі також – позивачка) до Уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію АТ «ВТБ БАНК» (далі також – Уповноважена особа, відповідач 1), Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі також – ФГВФО, відповідач 2) про визнання протиправними дій, зобов'язання вчинити дії.

Спірні правовідносини виникли у зв'язку з відмовою Уповноваженої особи включити фізичну особу до переліку вкладників, які мають право на гарантовану суму відшкодування за банківським вкладом з огляду на те, що відповідно до законодавства, чинного у період, коли позивачка працювала на посаді керівника відокремленого підрозділу банку, остання вважалася пов'язаною з банком особою.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Частково задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції виходив з того, що посада керівника відокремлених підрозділів банку з 1 січня 2018 року не відноситься до посад пов'язаних з банком осіб. Суд вказав, що Уповноваженою особою не доведено наявність правових підстав для невключення позивачки до переліку вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладками за рахунок Фонду, станом на момент виникнення спірних правовідносин (з 19 грудня 2018 року).

Постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 17 березня 2020 року апеляційну скаргу Уповноваженої особи задоволено, рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 16 грудня 2019 року скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено.

Ухвалюючи таке рішення, суд апеляційної інстанції виходив з того, що для цілей застосування пункту 4 частини третьої статті 26 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі - Закон № 4452-VI), позивачка у період з 27 листопада 2017 року по 5 січня 2018 року була пов'язаною з банком особою, а з 6 січня 2018 року по 27 листопада 2018 року після внесення змін до законодавства такою не вважалася. За таких обставин, протягом року до дня прийняття Національним банком України (далі - НБУ) рішення про віднесення ПАТ «ВТБ БАНК» до категорії неплатоспроможних (27 листопада 2018 року), позивачка у період з 27 листопада 2017 року по 5 січня 2018 року мала статус пов'язаної із цим банком особою, а отже, відповідно до пункту 4 частини третьої статті 26 Закону № 4452-VI Фонд не здійснює відшкодування за її вкладками.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Верховний Суд не погодився з такими висновками суду апеляційної інстанції, касаційну скаргу позивачки задовольнив, постанову суду апеляційної інстанції скасував, а рішення суду першої інстанції залишив у силі.

Ключовим питанням у цій справі було те, яка редакція Закону № 4452-VI та Закону України «Про банки і банківську діяльність» (далі – Закон № 2121-III) має бути застосована до спірних правовідносин.

Вирішуючи це питання, колегія суддів Верховного Суду врахувала, що **особливістю провадження в адміністративних справах є те, що, за загальним правилом, спір вирішується шляхом оцінювання правомірності дій, рішень чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень у певний момент часу** (момент прийняття рішення або вчинення дії за зверненням суб'єкта приватного права; у випадку оскарження бездіяльності - остання дата (момент) неприйняття рішення (нездійснення дії), коли існував відповідний обов'язок щодо його прийняття (здійснення дії)). При цьому, зміна законодавчого регулювання обсягу відповідних повноважень суб'єкта владних повноважень або відповідної адміністративної процедури у майбутньому, як правило, не впливає на оцінку судом правомірності дій, рішень або бездіяльності суб'єкта владних повноважень у момент їх фактичного здійснення (прийняття) або нездійснення (неприйняття), незалежно від інстанції, в якій вирішується спір, та тривалості розгляду позову, апеляційної або касаційної скарги.

Відступлення від такого підходу можливе у виняткових випадках, зокрема, за умови, коли суб'єкт приватного права мав **«легітимні очікування»** стосовно рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень, які не були реалізовані у зв'язку з тим, що суб'єкт владних повноважень прийняв протилежне рішення, обґрунтовуючи його законодавчими змінами.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

У цій справі Суд врахував, що після набрання чинності нової редакції статті 42 Закону № 2121-III (на підставі Закону № 2210-VIII) посада директора відокремленого підрозділу була виключена з переліку посад, які відносяться до керівників банку, а отже, й з переліку посад, зайняття яких відносить осіб до пов'язаними з банком, тобто на момент запровадження у ПАТ «ВТБ Банк» тимчасової адміністрації (19 грудня 2018 року) та формування списків осіб, які мають право на відшкодування коштів за рахунок ФГВФО, чинним було законодавство, відповідно до якого позивачка не вважалася пов'язаною з банком особою.

На цій підставі Верховний Суд дійшов висновку, що у справах щодо оскарження бездіяльності Уповноваженої особи та ФГВФО щодо невключення фізичних осіб до списку (переліку) вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладом за рахунок ФГВФО, правомірність такого невключення має оцінюватися судами на підставі законодавства, чинного на момент прийняття відповідачем відповідного рішення.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Постанова Верховного Суду від 16 листопада 2021 року у справі № 360/1406/20

Верховний Суд висловився стосовно надання спеціального дозволу на користування надрами без проведення аукціону у правовідносинах, що виникли у період зміни нормативно-правового регулювання умов надання спецдозволів

Верховний Суд переглянув у касаційному порядку адміністративну справу за позовом товариства з обмеженою відповідальністю (далі – товариство, позивач) до Державної служби геології та надр України (далі – Держгеонадра, відповідач) про визнання протиправною бездіяльності, зобов'язання вчинити певні дії. Спір виник у зв'язку зі зміною нормативно-правового регулювання умов надання спецдозволів за той період, коли позивач проходив процедури для отримання такого дозволу. Зокрема, до Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 30 травня 2011 року № 615 (далі – Порядок № 615), було внесено зміни постановою від 19 лютого 2020 року № 124, якими запроваджено додаткові вимоги, необхідні для отримання спеціального дозволу на користування надрами без проведення аукціону.

Позивач, вважаючи, що до нього мають бути застосовані положення Порядку № 615, чинного на момент звернення товариства до відповідача із заявою та повним пакетом документів, оскаржив до суду бездіяльність Держгеонадра щодо ненадання позивачу спеціального дозволу на користування надрами з огляду на неправомірність, на його думку, застосування до нього Порядку № 124.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Суди першої та апеляційної інстанцій позов задовольнили частково, а саме: визнали протиправною бездіяльність Держгеонадра України щодо неприйняття рішення у формі наказу про надання товариству спеціального дозволу на користування надрами без проведення аукціону з метою видобування запасів кам'яного вугілля пластів k8h, l3, l5, шахтоділянки строком дії на 20 років; зобов'язали Держгеонадра України надати товариству спеціальний дозвіл на користування надрами без проведення аукціону з метою видобування запасів кам'яного вугілля пластів k8h, l3, l5, шахтоділянки; в іншій частині позовних вимог відмовили.

Частково задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, виходив з того, що з огляду на положення статті 58 Конституції України, якою визначено, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, зважаючи, що позивачем подано необхідний та належний пакет документів для отримання спеціального дозволу на користування надрами, відповідач зобов'язаний був прийняти відповідне рішення протягом дії Порядку № 615 у редакції, чинній до внесення змін постановою Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2020 року № 124.

Однак, Верховний Суд не погодився з такими висновками судів першої та апеляційної інстанцій, касаційну скаргу Держгеонадра України задовольнив, судові рішення судів попередніх інстанцій скасував та ухвалив нове рішення, яким у задоволенні позову товариства відмовив.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду виходила із положень підпункту 1 пункту 8 Порядку № 615 в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2020 року № 124, якою було змінено правила надання спеціальних дозволів та встановлено єдину підставу для отримання дозволу на користування надрами без проведення аукціону, а саме, зацікавлений суб`єкт господарювання повинен був виконати дві вимоги: а) на підставі спеціального дозволу на користування надрами за власні кошти здійснити геологічне вивчення ділянки надр та підрахунок запасів корисних копалин, який затверджено в установленому порядку; б) подати документи на отримання спеціального дозволу на видобування корисних копалин відповідного родовища не пізніше ніж протягом трьох років після затвердження запасів.

Під час розгляду цієї справи суд врахував правовий висновок Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Верховного Суду, сформульований у постанові від 9 вересня 2020 року у справі №826/10971/16, стосовно дії закону у часі у подібних правовідносинах, за яким рішення за результатами розгляду заяви про надання спеціального дозволу на користування надрами приймається за законодавством, що діє на час прийняття рішення про надання чи відмову у наданні дозволу (а не на час звернення з заявою).

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

У зв'язку з тим, що Уряд не визначив перехідного періоду та особливостей застосування законодавства за заявами, розгляд яких не закінчено, суд дійшов висновку про те, що постанова Кабінету Міністрів України № 124 і змінений нею Порядок № 615 підлягали застосуванню до триваючих правовідносин щодо заяви товариства. Оскільки документи позивача не відповідали актуальним вимогам зазначеного Порядку, то у Держгеонадр не було підстав для прийняття рішення щодо надання йому спецдозволу.

На цій підставі Верховний Суд наголосив, що дотримання встановленого порядку користування надрами становить особливий суспільний інтерес, оскільки відповідно до статті 13 Конституції України надра є об'єктом права власності Українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. У зв'язку з цим, зміна правового регулювання у триваючі правовідносинах, пов'язаних з отриманням суб'єктами господарювання спеціального дозволу на користування надрами, є підставою для застосування Держгеонадра України до таких правовідносин нового порядку надання спеціальних дозволів, незалежно від того, на якому етапі розгляду та вирішення заяви відбулися відповідні зміни. Тільки такий підхід забезпечить раціональне використання родовищ корисних копалин, а також реалізацію принципу рівності перед законом та запобігання всім формам дискримінації.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Постанова Верховного Суду від 31 травня 2021 року у справі № 826/16053/16

Розгляд судом спору про правомірність нормативно-правового акта, який втратив чинність.

Суть цієї справи полягає у тому, що у грудні 2010 року пунктом 36 рішення Київської МР № 573/5385 затверджено Порядок визначення розмірів пайової участі забудовників у створенні соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури м. Києва (Порядок), в якому, крім іншого, визначено, що у разі прострочення термінів сплати забудовник несе відповідальність згідно з умовами договору, укладеним між містом та забудовником, а розмір несплаченої частки пайового внеску забудовника коригується відповідно до умов договору на величину штрафів, пені тощо та індекс інфляції від дати його розрахунку.

Не погоджуючись з цим пунктом Порядку, вважаючи його таким, що прийнятий з порушенням процедури, встановленої для прийняття та оприлюднення регуляторних актів, а також з огляду на невідповідність статті 625 Цивільного кодексу України (ЦК України), позивач звернувся до суду з адміністративним позовом, в якому просив визнати нечинним відповідний пункт Порядку.

Відмовляючи в задоволенні позовних вимог, суди попередніх інстанцій виходили з того, що відповідач відповідно до вимог статті 77 Бюджетного кодексу України (БК України) зобов'язаний не пізніше, ніж у двотижневий строк після офіційного опублікування відповідного закону про Державний бюджет України прийняти місцевий бюджет, при цьому обов'язок опублікувати проєкт рішення про затвердження міського бюджету до його прийняття Кодексом або іншими нормативно-правовими актами не встановлено.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Однак Верховний Суд не погодився з такими висновками судів першої та апеляційної інстанцій, касаційну скаргу позивача задовольнив, рішення судів попередніх інстанцій скасував та направив справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Ухвалюючи таке рішення, колегія суддів у складі Касаційного адміністративного суду виходила з того, що оскаржуваний Порядок регулює саме правовідносини, зокрема, які виникають у зв'язку з укладенням договорів про пайову участь забудовника (інвестора) у створенні соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури м. Києва, а також встановлює відповідальність за несплату частки пайового внеску, суди попередніх інстанцій неправильно встановили правову природу оскаржуваного Порядку.

У зв'язку з тим, що Порядок містить, зокрема, норми, які регулюють господарські правовідносини, колегія суддів дійшла висновку, що він є регуляторним актом у розумінні статті 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», а тому його прийняття та схвалення мало проводитись у спосіб, визначений цим Законом.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

При цьому доводи представника відповідача про те, що на момент розгляду справи у судах попередніх інстанцій Порядок втратив чинність, Верховний Суд не прийняв до уваги, оскільки на момент звернення позивача до суду (жовтень 2016 року) Порядок був чинним та втратив чинність лише 15 листопада 2016 року. З огляду на те, що судами попередніх інстанцій встановлено та підтверджено наявними у матеріалах справи доказами, що позивач є учасником правовідносин, які регулюються оскаржуваним Порядком, колегія суддів вказала на необхідність надання правової оцінки процедурі прийняття цього Порядку та визначення його законності.

На цій підставі Верховний Суд сформулював висновок, відповідно до якого право позивача на розгляд його позову по суті та оцінка правомірності нормативно-правового акта, чинного на момент звернення з позовом, враховуючи положення пункту «б» частини першої статті 238, частини третьої статті 264, частини другої статті 265 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України), охоплює собою безумовний обов'язок суду оцінити всі мотиви такого позову та, відповідно, оскаржуваний нормативно-правовий акт на предмет його відповідності статті 2 КАС України, застосувавши ефективний спосіб захисту прав позивача.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Постанова Верховного Суду від 13 вересня 2022 року у справі № 640/14168/20

Порядок дії в часі рішення Конституційного Суду України

Колегія суддів у складі Верховного Суду переглянула у касаційному порядку справу за позовом фізичної особи (далі – позивач) до Міністерства оборони України (далі – Міноборони, відповідач) про визнання протиправними дій, скасування рішення та зобов'язання вчинити дії.

Спірні правовідносини у цій справі виникли з огляду на відмову Міноборони у призначенні позивачу одноразової грошової допомоги, у зв'язку із встановленням I групи інвалідності, яка настала внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби, відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Така відмова мотивована тим, що групу інвалідності встановлено понад дворічний термін після встановлення первинної групи інвалідності.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Суд першої інстанції у задоволенні позову відмовив, оскільки дійшов висновку, що повторний огляд, за наслідками якого позивачу було встановлено I групу інвалідності, відбувся у січні 2020 року, а первинно II групу інвалідності позивачу встановлено у квітні 2006 року. Оскільки між цими подіями минуло понад два роки, позивач не має права на отримання одноразової грошової допомоги в більшому розмірі.

Водночас, суд апеляційної інстанції апеляційну скаргу позивача задовольнив, скасував рішення суду першої інстанції та прийняв нову постанову про задоволення позову. Апеляційний суд виходив з того, що посилання Міноборони, як на підставу відмови у виплаті одноразової допомоги, на те, що зміна групи інвалідності позивача відбулася понад дворічний термін, оскільки Порядком призначення і виплати одноразової грошової допомоги № 975 передбачено право на доплату одноразової грошової допомоги протягом двох років з моменту первинного встановлення інвалідності при тій умові, що військовослужбовцю вже призначалась і виплачувалась така одноразова допомога, є необґрунтованим, оскільки позивач при встановленні йому II групи інвалідності за одноразовою грошовою допомогою не звертався та останньої не отримував.

Проте Верховний Суд не погодився з таким висновком суду апеляційної інстанції, касаційну скаргу Міноборони задовольнив частково, скасувавши постанову суду апеляційної інстанції та залишивши у силі рішення суду першої інстанції зі зміною мотивувальної частини цього рішення.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Суд також виходив з того, що згідно з пунктом 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який набрав чинності з 1 січня 2014 року, якщо протягом двох років військовослужбовцю, військовозобов'язаному або резервісту після первинного встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності без встановлення інвалідності під час повторного огляду буде встановлено вищу групу інвалідності або більший відсоток втрати працездатності, що дає їм право на отримання одноразової грошової допомоги в більшому розмірі, виплата провадиться з урахуванням раніше виплаченої суми.

Верховний Суд врахував, що відповідно до сталої судової практики обмеження права на отримання одноразової грошової допомоги в більшому розмірі дворічним строком після первинного встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності без встановлення інвалідності застосовуються, починаючи з 1 січня 2014 року.

Водночас, Суд зазначив, що рішенням Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 у справі про посиленій соціальний захист військовослужбовців положення пункту 4 статті 16-3 Закону № 2011-XII визнано такими, що не відповідають статтям 1, 3, частині першій та другій статті 8, частині п'ятій статті 17, частині першій статті 17 Конституції України.

Практика Верховного Суду щодо дії закону в часі

Зважаючи на наявну юридичну позицію Конституційного Суду України колегія суддів звернула увагу, що, за загальним правилом, вона може бути застосована судами тільки з дня ухвалення Конституційним Судом відповідного рішення, тобто з 6 квітня 2022 року.

Таким чином, оскільки правове регулювання правовідносин, що є предметом цієї справи, змінилося з 6 квітня 2022 року внаслідок відповідного рішення Конституційного Суду України, то Верховний Суд не побачив підстав для відступу від наявної судової практики.

На цій підставі Верховний Суд дійшов висновку, що при вирішенні судами спорів, які стосуються права особи на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку із встановленням групи інвалідності, що настала внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби, відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», **за умови, що первинне встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності без встановлення інвалідності виникло після 6 квітня 2022 року**, має враховуватися Рішення Конституційного Суду України № 1-р(II)/2022, яким визнано неконституційним, зокрема пункт 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Позиція Великої Палати Верховного Суду щодо дії закону в часі

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 вересня 2021 року у справі № 9901/315/20

Зворотна дія нормативно-правового акта в часі для цілей стабільності суспільних відносин застосовується лише в разі скасування чи пом'якшення юридичної відповідальності.

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду рішенням від 11 березня 2021 року відмовив у задоволенні позову.

За висновком суду першої інстанції, у ВРУ були визначені законом підстави для дострокового звільнення позивача з посади члена РП, при цьому оскаржувана Постанова ВРУ прийнята з дотриманням визначеної Законом № 576-VIII процедури.

Судове рішення мотивовано тим, що:

- 13 грудня 2019 року набрали чинності зміни до Закону України «Про Рахункову палату» від 2 липня 2015 року № 576-VIII (далі – Закон № 576-VIII), внесені згідно із Законом № 293-IX, у частині підстав для дострокового звільнення члена РП з посади. Відтак досягнення членом РП шістдесяти п'яти років є підставою для його звільнення (пункт 3-1 частини сьомої статті 20 Закону № 576-VIII);

- вік особи як юридичний факт-стан є триваючою обставиною, що породжує для такої особи юридичні наслідки;

- зворотна дія нормативно-правового акта у часі - це його здатність поширювати свій регуляторний вплив на події, факти, що виникли і тривали до набрання ним чинності. Водночас 13 грудня 2019 року стан позивача як особи, яка досягла шістдесяти п'яти років, не припинився, у зв'язку із чим з цієї дати до спірних правовідносин підлягав застосуванню пункт 3-1 частини сьомої статті 20 Закону № 576-VIII;

Практика Великої Палати Верховного Суду щодо дії закону в часі

Також мотивом було те, що з огляду на висновки Конституційного Суду України, викладені в Рішенні від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, про те, що встановлення законодавцем граничного віку перебування на відповідній службі є питанням соціальної або економічної доцільності; особливі правила та умови, засновані на специфічних вимогах до праці, не обмежують право на працю і гарантію рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності; граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування фактично є пенсійним віком для цієї категорії працівників, суд першої інстанції не вбачав обставин, які б у контексті вимог статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України (далі - КАС України) давали б підстави для незастосування до спірних правовідносин пункту 3-1 частини сьомої статті 20 Закону № 576-VIII.

Не погодившись із таким судовим рішенням позивач подав апеляційну скаргу до Великої Палати Верховного Суду.

Однак, Велика Палата Верховного Суду залишила апеляційну скаргу без задоволення, а рішення Касаційного адміністративного суду – без змін.

Практика Великої Палати Верховного Суду щодо дії закону в часі

Судове рішення Великої Палати Верховного Суду мотивовано тим, що:

Як убачається з матеріалів справи, спір виник щодо застосування ВРУ пункту 3-1 частини сьомої статті 20 Закону № 576-VIII у редакції Закону № 293-IX, який набрав чинності 13 грудня 2019 року, позаяк позивач досягнув шістдесятип'ятирічного віку 31 жовтня 2019 року, тобто до набрання чинності вказаною законодавчою новелою.

За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у частині першій статті 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності й припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце. Дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.

Отже, за загальним правилом закони та інші нормативно-правові акти мають пряму дію в часі, тобто регулюють відносини, що виникли після набрання чинності цими актами, а також відносини, які виникли до набрання чинності нормативно-правовими актами і продовжують існувати на час набрання ними чинності. У другому випадку такі акти поширюються на ці відносини з моменту набрання чинності, а не з моменту виникнення відповідних відносин. В окремих випадках законодавець вказівкою в перехідних положеннях «нового» нормативно-правового акта може зберегти праворегуляторний вплив визнаного нечинним нормативно-правового акта на певні суспільні відносини, які продовжують тривати після набрання чинності «новим» (переживаюча дія).

Практика Великої Палати Верховного Суду щодо дії закону в часі

Здатність закону регулювати відносини з моменту їхнього виникнення у минулому, є зворотною дією нормативно-правового акта в часі, яка для цілей стабільності суспільних відносин застосовується лише в разі скасування чи пом'якшення юридичної відповідальності.

З огляду на викладене Велика Палата Верховного Суду вказала, що вважає обґрунтованим висновок суду першої інстанції про те, що вік особи як юридичний факт-стан є триваючою обставиною, що породжує для такої особи юридичні наслідки. Водночас 13 грудня 2019 року стан позивача як особи, яка досягла шістдесяти п'яти років, не припинився, у зв'язку із чим з цієї дати до спірних правовідносин підлягав застосуванню пункт 3-1 частини сьомої статті 20 Закону № 576-VIII. Більше того, 03 вересня 2020 року ВРУ не звільнила позивача з дня, коли він досяг 65-річного віку (31 жовтня 2019 року). Позивач майже рік після досягнення такого віку ще працював на посаді. Тому твердження про надання Постанові від 03 вересня 2020 року № 865-ІХ «Про звільнення позивача з посади члена Рахункової палати» зворотної (ретроактивної) дії є безпідставними. Звільнення позивача з посади відбулося з дня набрання чинності Постановою № 865-ІХ, а не з дня досягнення ним 65-річного віку.

Висновки

Для визначення дії нормативно-правового акта у часі та, відповідно, для з'ясування того, чи поширюється його юридична сила на конкретні правовідносини, необхідно встановити:

1) момент набуття чинності нормативно-правового акта;

2) наявність або відсутність у новоприйнятому нормативно-правовому акті порядку та строків набрання ним чинності в цілому та/або окремих його положень, а також особливості застосування нормативно-правового акта у певний період часу (як правило, це визначається у Перехідних положеннях);

3) момент виникнення та закінчення правовідносин, на регулювання яких спрямована дія акта;

4) чи був чинним на момент виникнення та закінчення правовідносин нормативно-правовий акт;

➤ У судовій практиці сформульовано ряд правових позицій стосовно застосування конституційного принципу незворотності дії закону у часі, зокрема:

1) реалізація права особи має здійснюватися за нормами, чинними на момент вираження волевиявлення такої особи у формі конкретних дій (звернення до суб'єкта владних повноважень тощо);

2) право не може існувати на майбутнє; права (пільги, статус тощо) особи не накопичуються протягом дії закону, який в подальшому втратив чинність;

3) не можна позбавити особу набутого статусу, але можна, виключно шляхом прийняття закону та дотриманням принципу верховенства права та його основних елементів, змінити механізм використання такого статусу (механізм реалізації права), в тому числі, зменшити розмір фінансових виплат/пільг, обмежити право особи на перерахунок певних соціальних виплат тощо;

4) розпочатий процес реалізації права, за загальним правилом, повинен бути завершений за чинним на момент початку такого процесу закону;

5) рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, за загальним правилом, не можна визнати неправомірними, якщо вони ґрунтуються на законі, чинному на момент прийняття рішення цим суб'єктом.

➤ Особливістю дії у часі норм процесуального права є те, що така дія має негайний характер, що означає застосування норми, яка була чинною на момент здійснення відповідної процесуальної дії, відповідно, більш пізня норма права скасовує дію попередньої норми, отже, стара норма права перестає діяти, оскільки замінена пізнішою, яка регулює ті самі відносини. При цьому, суд повинен враховувати вимоги процесуального закону, згідно з якими при зміні такого закону забороняється встановлювати нові обов'язки, скасовувати чи звужувати права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання.

Використані джерела:

- 1.Берназюк Ян. Окремі проблеми правозастосування: дія закону у часі / Theoretical and practical mechanisms of development of legal science at the beginning of the third millennium: Collective monograph. Tbilisi: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. 300 p.– P. 31-48.
- 2.Берназюк Ян. Дія закону у часі: особливості правозастосовної практики Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів) <https://sud.ua/ru/news/blog/171984-diya-zakonu-u-chasi-osoblivosti-pravozastosovnoyi-praktiki-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv>
- 3.Берназюк Ян. Принцип легітимних очікувань (legitimate expectations): поняття та зміст // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 3 (15) – червень 2021 – С. 147-162. <https://maup.com.ua/ua/ekspert/vypusky.html>
- 4.Берназюк Ян. Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 2 (94), С. 13-28 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1359/1236>
- 5.Берназюк Ян. Ознаки та зміст суспільного (публічного) інтересу, його співвідношення з державними інтересами // Право і суспільство № 6/2021 С. 146-153. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/21.pdf
- 6.Берназюк Ян. Критерії дотримання балансу суспільних (публічних) та приватних інтересів у національній судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 4 (96), С. 22-35 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1429/1302>
- 7.Берназюк Ян. Захист суспільного (публічного) інтересу як критерій обмеження конституційних прав та свобод особи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 68, С. 124-130. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/02/NVUzhNU_68.pdf
- 8.Берназюк Ян. Поняття суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві. The concept of public (public) interest in administrative judiciary // Visegrad Journal on Human Rights. 2021, № 6, С. 11-16 https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/02/VJHR_6_2021_Last.pdf

Використані джерела:

9. Берназюк Ян. Аналіз судової практики в деяких категоріях справ щодо захисту суспільного (публічного) інтересу // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2022, № 1 (97), С. 159-168. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1466>
10. Берназюк Ян. Суб'єкти захисту суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві // Слово Національної школи суддів України. 2021, № 4 (37), С. 85-96 http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/4_37_2021/Shkola-suddiv4-2021.pdf.
11. Берназюк Ян. Принцип рівності сторін у сучасній доктрині податкового права (на прикладі розгляду публічно-правових спорів) // Право України. – 2020. – № 4. – С. 57-71. https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2020_4/
12. Берназюк Я.О. Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyinyi-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi>
13. Берназюк Ян. Мотивованість судового рішення як гарантія реалізації принципу верховенства права // Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – 2018. – № 5. – С. 18-22. http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/5_2018.pdf
14. Берназюк Ян. Поняття та критерії мотивованості судового рішення як однієї з гарантій дотримання судами принципу верховенства права <https://sud.ua/ru/news/blog/133015-ponyattya-ta-kriteriyi-motivovanosti-sudovogo-rishennya-yak-odniyeyi-z-garantiy-dotrimannya-sudami-printsipu-verkhovenstva-prava>

Використані джерела:

15. Берназюк Ян. Основні етапи підготовки мотивованого судового рішення: вимоги процесуального закону в світлі положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод <https://sud.ua/ru/news/blog/135240-osnovni-etapi-pidgotovki-motivovanogo-sudovogo-rishennya-vimogi-protsesualnogo-zakonu-v-svitli-polozhen-konventsii-pro-zakhist-prav-lyudini-i-osnovopolozhnikh-svobod>
16. Берназюк Ян. The principle of good governance: concept, content and values. Принцип належного урядування (good governance): поняття, зміст та значення // Visegrad Journal on Human Rights. 2021, № 2, С. 357-362. http://vjhr-journal.sk/wp-content/uploads/2021/06/VJNR_2_2021.pdf
17. Берназюк Ян. Принцип належного урядування (good governance): національна та європейська судова практика // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 64. – С. 189-197. http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf
18. Берназюк Ян. Пріоритетність міжнародних договорів при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики // Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. - № 3. - С. 223-229 http://lsej.org.ua/8_2022/48.pdf
19. Берназюк Ян. Застосування принципу верховенства права (правовладдя) для вирішення колізій у законодавстві // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 4 (22) – серпень-вересень 2022 – С. 80-98. https://intellect.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/expert_4_22_stattya_stefanchuk_fedorenko_yanchuk.pdf
<https://maup.com.ua/assets/files/expert/22/5.pdf>

Використані джерела:

20. Берназюк Ян. Темпоральний підхід до вирішення колізій у законодавстві // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2022. – Серія Право. – Випуск 72, С. 43-52. <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267327>
21. Берназюк Ян. Основні підходи до вирішення колізій у законодавстві: теоретико-правове дослідження // Constitutionalist. <https://constitutionalist.com.ua/osnovni-pidkhody-do-vyrishennia-kolizij-u-zakonodavstvi-teoretyko-pravove-doslidzhennia>
22. Берназюк Ян. Поняття, причини виникнення та види колізій у законодавстві // Право і суспільство № 5/2022 С. 134-139. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/20.pdf
23. Берназюк Ян. Вирішення колізій між актами законодавства різної юридичної сили та між правовими висновками (позиціями) Верховного Суду // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2022, № 3 (87), С. 13-26. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1509/1384>
24. Берназюк Ян. Застосування принципу lex specialis при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики // Слово Національної школи суддів України. 1-2 (38-39) 2022, С. 69-82. http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2022_1_2_38_39/Bernazyk.pdf
25. Берназюк Ян. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>
26. Берназюк Ян. Особливості застосування критерію «якості закону» під час вирішення публічно-правових спорів // Право і суспільство № 5/2020 С. 6-14 http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/5_2020/4.pdf

Верховний
Суд

Дякую за увагу!